

Η παρουσία του φύλου στο διδακτικό υλικό της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας .

Ζούνη Ευαγγελία, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια

Εσαγωγή

Η εισήγηση αυτή έχει ως σκοπό να αναλύσει τον τρόπο που παρουσιάζεται το φύλο στα εγχειρίδια της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας, Συγκεκριμένα ποια ταυτότητα και ποιες ιδιότητες αποδίδονται σε άντρες και γυναίκες. Για το λόγο αυτό θα εξεταστεί το διδακτικό υλικό τόσο ως προς τα πρότυπα και τους ρόλους φύλου που εμφανίζονται σε αυτό όσο και σε σχέση με τον τρόπο που ο εν χρήσει γλωσσικός κώδικας συμβάλλει στη διαίωνιση μιας εικόνας της κοινωνίας ,στην οποία το ανδρικό φύλο ταυτίζεται με την κανονικότητα, συντηρώντας την εικόνα των αντρών ως σημαντικότερων μέσα στην κοινωνική δομή (Spender, 1985 & 1989)

ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΛΩΣΣΑΣ-ΣΚΕΨΗΣ

ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΛΩΣΣΑΣ-ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Οι έρευνες για το γλωσσικό σεξισμό ξεκινούν από μια αρχική θέση την οποία πολυάριθμες μελέτες σε άλλους τομείς επιβεβαίωσαν. Πρόκειται για τη θέση ότι η γλώσσα δεν είναι ένα σύστημα επικοινωνίας ουδέτερο και υπερκοινωνικό, αλλά αντανακλά τις κοινωνικές σχέσεις, αντιλήψεις, στάσεις, αξίες και στερεότυπα του κοινωνικού χώρου που αποτελεί το πεδίο χρήσης της, συμβάλλοντας, στον έναν ή στον άλλο βαθμό, στην αναπαραγωγή των συγκεκριμένων σχέσεων, αντιλήψεων, στάσεων, αξιών και στερεοτύπων. Η προσέγγιση αυτή αποτυπώθηκε από τον Barthes στη φράση: «Η γλώσσα δεν είναι αθάνατη». Γλωσσολόγοι και ανθρωπολόγοι αναγνωρίζουν ότι άνθρωποι που ανήκουν σε διαφορετικές κουλτούρες βλέπουν τον κόσμο διαφορετικά, εν μέρει τουλάχιστον εξαιτίας των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους οι μητρικές τους γλώσσες ταξινομούν τα πράγματα και τα όντα. Με άλλα λόγια, στο βαθμό που το υποκείμενο χρησιμοποιεί τη γλώσσα, στον ίδιο βαθμό η γλώσσα χρησιμοποιεί το υποκείμενο.

Προεκτείνοντας αυτή τη σκέψη, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη γλωσσική συμπεριφορά ενός ατόμου ή μιας ομάδας για να διερευνήσουμε βαθύτερες και ασυνείδητες στάσεις του ατόμου ή της ομάδας απέναντι στην πραγματικότητα.

Συχνά τα γλωσσικά δεδομένα «αφηγούνται» πολύ περισσότερο από αυτά που το άτομο έχει πρόθεση να ανακοινώσει. Ο Slobin (1979, όπ. αναφ. στο Hartland, 1994) εφιστά την προσοχή μας στον τρόπο με τον οποίο ορισμένες γλώσσες τονίζουν ιδιαίτερα ορισμένα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος, στα οποία άλλες γλώσσες δεν δίνουν —ή δίνουν μικρότερη— έμφαση. Οι Γάλλοι, για παράδειγμα, κάνουν διάκριση ανάμεσα στον οικείο και τον ευγενή τύπο του δεύτερου προσώπου της αντωνυμίας «tu» και «vous», ενώ στα αγγλικά χρησιμοποιείται πάντα ουδέτερα το «you». Στην ελληνική χρησιμοποιείται ο πληθυντικός του δεύτερου προσώπου για την ευγενική χρήση, στην ισπανική το τρίτο πρόσωπο ενικού για αναφορά σε ένα πρόσωπο και το τρίτο πληθυντικού για αναφορά σε περισσότερα — σε συνθήκες έλλειψης οικειότητας ή πρόθεσης για ευγενική χρήση.

Υποθέτουμε ότι οι ομιλητές γλωσσών που διακρίνουν στο σύστημα αναφοράς τους τύπους ευγένειας και οικειότητας είναι υποχρεωμένοι να εσωτερικεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό —σε σχέση με τους ομιλητές γλωσσών όπου η διάκριση αυτή δεν υφίσταται— τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους και να διαφοροποιούν την ομιλία τους ανάλογα με τους ανθρώπους στους οποίους απευθύνονται. Αυτό, προφανώς, δεν σημαίνει ότι οι Άγγλοι δεν μπορούν να σκεφτούν τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους και το πρόσωπο στο οποίο μιλάνε, αλλά ότι η γλώσσα τους δεν υπογραμμίζει την αναγκαιότητα μιας τέτοιας συμπεριφοράς.

Ο βαθμός κατά τον οποίο η μητρική γλώσσα καθορίζει τη σκέψη υπήρξε πάντα αντικείμενο επιστημονικής διαμάχης, η οποία σε γενικές γραμμές εκτείνεται ανάμεσα στην ισχυρή και την

ασθενή υπόθεση των Sapir και Whorf. Σύμφωνα με την ισχυρή υπόθεση ή υπόθεση του γλωσσικού καθορισμού, η γλώσσα καθορίζει τη σκέψη, αφού μέσα από τη γλώσσα μεταβιβάζεται μια ιδιαίτερη άποψη του κόσμου. Σύμφωνα με την ασθενή υπόθεση ή υπόθεση της γλωσσικής σχετικότητας, η γλώσσα επηρεάζει τη σκέψη. Επιδρά στο σχηματισμό των εννοιών μέσω των οποίων τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα, αλλά δεν είναι εξολοκλήρου και αποκλειστικά υπεύθυνη για τη δόμηση και την οργάνωση των εννοιών. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούν συνήθως όρους για ένα μεγαλύτερο χρωματικό φάσμα απ' ό,τι οι άντρες δεν σημαίνει ότι οι δεύτεροι διακρίνουν λιγότερα χρώματα, αλλά ότι, για λόγους κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και των δραστηριοτήτων, θεωρούν τη λεπτομερή διάκριση των χρωμάτων και αποχρώσεων άνευ ιδιαίτερης σημασίας και λειτουργικότητας. Έτσι, ένας άνδρας σπάνια (εκτός αν πρόκειται για μέρος της επαγγελματικής του δραστηριότητας) θα χαρακτηρίσει κάτι ως «σομόν», «εκρού», «βεραμάν», «σιελ», «λαχανί» ή «φούξια», μπορεί, ωστόσο, να διακρίνει τις διαφορές, ακόμα κι αν δεν είναι σε θέση να τους αποδώσει ένα όνομα.

Ο μεγαλύτερος όγκος της έρευνας σχετικά με το γλωσσικό σεξισμό εστιάζει το ενδιαφέρον του στο γλωσσικό σύστημα και τις ασυμμετρίες που παρουσιάζονται σε αυτό αναφορικά με τη δήλωση του ανδρικού και του γυναικείου φύλου. Θέμα-κλειδί αυτής της ανάλυσης είναι οι σχέσεις ανάμεσα στο γένος και στο φύλο. Οι ασυμμετρίες που εμφανίζονται στο σύστημα του γραμματικού γένους εκφράζουν αντίστοιχες ασυμμετρίες στο σύστημα του κοινωνικού γένους. Η χρήση του αρσενικού γένους ως μη χαρακτηρισμένου και ως επικρατέστερου υποδηλώνει αντίστοιχη κοινωνική αξιολόγηση του ανδρικού και γυναικείου φύλου: με αυτόν τον τρόπο η γυναίκα «εξαφανίζεται» ή υποτιμάται σε γλωσσικό επίπεδο.

Αυτού του είδους η ανάλυση επικρίθηκε από άλλους μελετητές για θεωρητική ασυνέπεια, εξαιτίας της χρήσης δυο αμοιβαία αποκλειόμενων θεωρητικών συστημάτων: του γλωσσικού ισομορφισμού και του γλωσσικού σχετικισμού (Catala & Pascual, 1993). Λαμβάνεται, δηλαδή, από τη μια μεριά ως δεδομένη η αντιστοιχία ανάμεσα στη γλώσσα και στην πραγματικότητα, ανάμεσα στις γλωσσικές δομές και τις ιδεολογικές και κοινωνικές δομές, θεωρείται, επομένως, η γλώσσα ως πιστή αντανάκλαση του κόσμου. Εφ' όσον λοιπόν στην κοινωνία τα φύλα βρίσκονται σε σχέση ανισοτιμίας, το γλωσσικό σύστημα αντανακλά αυτή την ανισότητα μέσω της ασυμμετρίας που παρουσιάζεται στη γραμματική κατηγορία του γένους. Με αυτόν τον τρόπο ταυτίζεται το γραμματικό γένος με το φύλο του προσώπου αναφοράς και το γένος θεωρείται ότι δίνει αποκλειστικά πληροφορίες για το φύλο. Από την άλλη μεριά, γίνεται αποδεκτή η θέση του γλωσσικού σχετικισμού των Sapir και Whorf, σύμφωνα με την οποία η ίδια η δομή της γλώσσας ρυθμίζει τη σύλληψη και την ερμηνεία του κόσμου. Στην πραγματικότητα, η ανάλυση του γλωσσικού σεξισμού που εστιάζεται στο γλωσσικό σύστημα:

μεταφέρει το πρόβλημα από τους ομιλητές στις γραμματικές κατηγορίες. (...) /Το αποτέλεσμα είναι ότι] οι προτάσεις στην πραγματικότητα δεν αφορούν τη χρήση, αφού έχουν ως σκοπό να αλλάξουν τη μορφή του γλωσσικού συστήματος: να τροποποιήσουν τη γραμματική κατηγορία του γένους. (...) Λαμβάνεται ως αντικείμενο μελέτης το σύστημα της γλώσσας, τοποθετώντας τις κοινωνικές και ιδεολογικές δομές στο πιο αφηρημένο και μακρινό πλάνο του κοινωνικού. (Catala & Pascual, 1993) Η ανάλυση του γλωσσικού σεξισμού που εστιάζει την προσοχή της στο σύστημα του γένους έχει οδηγήσει σε αξιολογικές κατηγοριοποιήσεις των γλωσσών σε περισσότερο και λιγότερο σεξιστικές. Έτσι υποστηρίζεται από μερίδα ερευνητών ότι το πέρασμα της αγγλικής από το σύστημα του γραμματικού σε αυτό του φυσικού γένους συνιστά σημαντική πρόοδο, αφού το φυσικό γένος είναι λιγότερο συγκεχυμένο (Spender, 1988a), ενώ άλλοι ερευνητές επισημαίνουν ότι η ύπαρξη γραμματικού γένους συνιστά πλεονέκτημα στο επίπεδο των στερεοτύπων φύλου απέναντι σε γλώσσες με φυσικό γένος.

Σύμφωνα με μια εναλλακτική προσέγγιση, η σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και τις προκαταλήψεις φύλου δεν μπορεί να αναλυθεί στο επίπεδο του γλωσσικού συστήματος, αφού «η πραγματικότητα της γλώσσας δεν είναι το αφηρημένο σύστημα των γλωσσικών μορφών αλλά το κοινωνικό γεγονός της λεκτικής διάδρασης» (Bernandez, 1982, όπ. αναφ. στο Catala & Pascual, 1993). Επομένως, «είναι στην πραγματολογική και κειμενική διάσταση της γλώσσας όπου μπορεί να διαπιστωθεί το αποτύπωμα του κοινωνικού σεξισμού» (Catala & Pascual, 1993).

Νομίζουμε ότι οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν θα μας βοηθήσουν στη συνέχεια να εξετάσουμε κριτικά τον εντοπισμό των εκδηλώσεων του σεξισμού σε κάθε επίπεδο της γλώσσας και να δούμε αν, και σε ποιο βαθμό, μπορούν να αξιοποιηθούν για την περίπτωση της ελληνικής γλώσσας συμπεράσματα και προτάσεις διαφορετικών προσεγγίσεων.

ΣΧΕΣΗ ΓΕΝΟΥΣ - ΦΥΛΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Στο επίπεδο της λεξικής σήμανσης συγκεκριμένων ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών, διαφοροποιημένων ανάλογα με το φύλο παρατηρούνται πολυάριθμες διαφοροποιήσεις. Χαρακτηριστική είναι η χρήση των παραγώνων του «άντρας»: αντρίκειος, αντρισμός, (φέρθηκε σαν) άντρας, καθώς και ανάλογων όρων (όπως το «παλικάρι») ως δηλωτικών θετικής ποιότητας. Η «φύση» του άντρα παρουσιάζεται ταυτόσημη με τις ιδιότητες της δύναμης, του θάρρους, της αυταπάρησης, της πρωτοβουλίας, της αποφασιστικότητας. Παραδηλωτικά μεταδίδεται η σύνδεση του «γυναικείου» με τις αντίθετες ακριβώς ιδιότητες: αδυναμία, δειλία, πονηριά, υστεροβουλία, παθητικότητα: «Το επίθετο [αντρίκειος] περιέχει την αξιολόγηση της βιολογικής διαφοράς και στο νόημα του η γυναικεία ιδιότητα ενυπάρχει ως αντιθετική λανθάνουσα απαξία» (Φραγκουδάκη, 1987).

Το δικαίωμα συμμετοχής της γυναίκας στους «θετικούς» όρους:

Μπράβο Μαρία, είσαι παλικάρι. Η Μαρία φέρθηκε σαν άντρας.

δεν αφαιρεί τίποτα από το σεξισμό της χρήσης ενός προσδιορισμού φύλου (παλικάρι, άντρας) για να δηλωθεί ποιοτική αξιολόγηση. Αντίθετα, νομιμοποιεί την καθολικότητα της κατηγοριοποίησης και ενισχύει την ασύμμετρη σχέση. Ο άντρας ταυτίζεται με τη θετική ποιότητα, το θάρρος, την ειλικρίνεια και την πρωτοβουλία, ενώ η γυναίκα με την αρνητική ποιότητα, τη δειλία και την εξάρτηση.

Το ρήμα «επανδρώνω» χρησιμοποιείται, επίσης ευρύτατα για να δηλωθεί η στελέχωση μιας επιχείρησης ή τομέα με ανθρώπινο δυναμικό, το οποίο πιθανώς να αποτελείται εν μέρει ή και αποκλειστικά από γυναίκες (Χαραλαμπάκης, 1990). Το επίθετο «αύτανδρος» με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιείται για αναφορά σε μεικτές από άποψη φύλου ομάδες:

Το κότερο βυθίστηκε αύτανδρο. (είδηση σε εφημερίδα, όπου στη συνέχεια, αναφέρεται ότι ανάμεσα στα θύματα ήταν και δύο γυναίκες, όπ. αναφ. στο Χαραλαμπακίς, 1990)

Αντίστοιχα χρησιμοποιούνται τα παράγωγα του «πατέρας», για να δηλώσουν τους προγόνους, ιδρυτές ή πρωτοπόρους γενικά, ενώ και η λέξη «πατρίδα» ταυτίζει τη χώρα καταγωγής με τη χώρα του πατέρα:

Οι πατέρες του έθνους.

Οι πατέρες της σύγχρονης επιστήμης.

Η πατρότητα της εφεύρεσης ή της θεωρίας X.

Οι πατροπαράδοτες συνήθειες.

Θα πέρασω τις διακοπές στην ιδιαίτερη πατρίδα μου.

Αντίθετα, ο όρος «γυναίκα» και τα παράγωγα του συχνά χρησιμοποιούνται με αρνητικές υποδηλώσεις:

Μην κάνεις σαν γυναικούλα. βρε Πέτρο.

Συχνά, εξάλλου, χρησιμοποιείται με την έννοια «υπηρέτρια» ή «πόρνη»:

Θα φέρουμε μια γυναίκα να καθαρίσει το σπίτι. Του έδωσα ένα πεντοχίλιο να πάει στις γυναίκες.

Οι σχηματισμοί συνθέτων με υποτιμητική σημασία με δεύτερο συνθετικό «-γυναίκα» ή «-γύναικο» είναι ασυμμετρικοί. Ενώ σχηματίζονται οι λέξεις «παλιογυναίκα», «βρομογύναικο» κ.ο.κ, δεν υφίστανται ανάλογες δομές αναφερόμενες αποκλειστικά σε άντρες. Οι σχετικοί σχηματισμοί («παλιάνθρωπος», «βρομάνθρωπος») αφορούν ολόκληρο το ανθρώπινο είδος. Στη γυναίκα, επομένως, αποδίδονται οι αρνητικές ιδιότητες με βάση το φύλο της, ενώ στον άντρα όχι, υποβάλλοντας την ιδέα ότι το γυναικείο φύλο συνδέεται άμεσα με τα αρνητικά χαρακτηριστικά της πονηριάς και της κακοήθειας.

Ζεύγη ονομάτων όπως «εραστής-ερωμένη» είναι ασυμμετρικά, υποβάλλοντας, μέσω της γραμματικής μορφής, την ταύτιση του ανδρικού φύλου με την ενεργητική και του θηλυκού με την παθητική πλευρά της ερωτικής σχέσης.

Ασυμμετρικά είναι, επίσης, ζεύγη ονομάτων που αναφέρονται σε αντίστοιχες κοινωνικές πραγματικότητες των δύο φύλων, ενώ είναι φορείς διαφορετικών αξιολογικών υποδηλώσεων, καθώς και περιπτώσεις όπου δίπλα σε ένα συμμετρικό ζεύγος, όπως «φλύαρος-φλύαρη», καθιερώνεται ένα όνομα, όπως η «γλωσσού», με αρνητική υποδήλωση και χωρίς συμμετρικό αρσενικό. Ο άντρας, με άλλα λόγια, μπορεί να είναι «φλύαρος», αλλά μόνο μια γυναίκα είναι δυνατόν να είναι «γλωσσού». Χαρακτηριστική περίπτωση το ζεύγος «γεροντοπαλίκαρο-γεροντοκόρη». Εφόσον ο γάμος εκλαμβάνεται ως απαραίτητη συνθήκη για την κοινωνική αποδοχή της γυναίκας, η λέξη γεροντοκόρη έχει προσλάβει περισσότερο μειωτικό χαρακτήρα σε σχέση με τον όρο γεροντοπαλίκαρο. Και σε αυτή την περίπτωση η γυναίκα αντιμετωπίζεται σαν αντικείμενο συχνότερα απ' ό,τι ο άντρας. Γεροντοκόρη είναι αυτή που δεν κατάφερε να παντρευτεί, κανένας δεν την επέλεξε ως σύζυγο του και «έμεινε στο ράφι», ενώ γεροντοπαλίκαρο είναι αυτός που δεν επέλεξε το γάμο, πιθανότατα γιατί προτίμησε την «ελεύθερη ζωή». Για του γεροντοπαλίκαρου τη σεξουαλική δραστηριότητα δεν γνωρίζουμε τίποτα, ενώ στον όρο γεροντοκόρη λανθάνει σίγουρα σεξουαλική ψυχρότητα και πουριτανισμός. Και βέβαια ασυμμετρικά είναι ζεύγη όπως «ο νοικοκύρης-η νοικοκυρά», με τον πρώτο να εννοείται ως ο κάτοχος και διαχειριστής μιας περιουσίας, ενώ νοικοκυρά είναι η ασχολούμενη με τις καθημερινές οικιακές εργασίες: ένας άντρας γίνεται «καλός νοικοκύρης» όταν έχει ένα όμορφο σπίτι, ενώ μια γυναίκα είναι «καλή νοικοκυρά» όταν φροντίζει με επάρκεια το σπίτι και την οικογένεια...

Ένα από τα συνηθέστερα παραδείγματα ασυμμετρίας αποτελεί η χρήση του όρου «δεσποινίς» για την ανύπαντρη γυναίκα, ενώ αντίστοιχος όρος δεν υφίσταται για αναφορά σε ανύπαντρο άντρα. Εφόσον ο τίτλος-προσφώνηση παρέχει πληροφορίες σχετικά με το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτή η πληροφορία απευθύνεται στο συνομιλητή υποδεικνύοντας του τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να λειτουργεί απέναντι στο πρόσωπο αυτό (Lakoff, 1975). Η γυναίκα χαρακτηρίζεται με βάση την οικογενειακή της κατάσταση (που, ως ένα σημείο, θεωρούνταν αυτονόητο ότι σχετίζεται και με τη σεξουαλική της δραστηριότητα). Εφόσον η γυναικεία σεξουαλικότητα αποτελεί ταμπού, «κατασκευάζεται» ένας όρος για να δηλώσει την αποσεξουαλικοποιημένη γυναίκα, κάτι που δεν υπάρχει για τον άνδρα.

Στη χρήση του ζεύγους ονομάτων «χήρος-χήρα» σε σχέση με το ζεύγος «ο σύζυγος-η σύζυγος» είναι σαφής η ασυμμετρία, όπως φαίνεται στα παραδείγματα:

Η σύζυγος του Ισαάκ Ραμπίν.

Ο σύζυγος της Μελίνας Μερκούρη.

Τα παραδείγματα στην περίπτωση αυτή είναι συμμετρικά και η αναφορά στο πρόσωπο μέσω τον

τη; συζύγου οφείλεται στην εστίαση της επικοινωνιακής πρόθεσης της φράσης. Από τις επόμενες, ωστόσο, προτάσεις, η δεύτερη θα χαρακτηριζόταν ανεπιφύλαχτα ως «μη αποδεκτή»:

Η χήρα τον Ισαάκ Ραμπίν.

Ο χήρος της Μελίνας Μερκούρη.

Παρ' όλο που ο σύζυγος της είναι νεκρός, η γυναίκα εξακολουθεί να προσδιορίζεται μέσω αυτού, πράγμα που δεν συμβαίνει με την ίδια συχνότητα για τον άντρα. Στην περίπτωση αυτή ισχύει ότι:

Οι γυναίκες προσδιορίζονται από τους άντρες με τους οποίους σχετίζονται και γι' αυτόν το λόγο το χειρότερο πράγμα που μπορεί να συμβεί σε μια γυναίκα είναι να είναι γεροντοκόρη, μια γυναίκα χωρίς ούτε σύζυγο ούτε εραστή, νεκρό ή ζωντανό. (Lakoff, 1975)

Στους επικριτικούς χαρακτηρισμούς, τις βρισιές και τους όρους που αναφέρονται στη σεξουαλική συμπεριφορά μπορούμε να παρατηρήσουμε μεγάλο αριθμό ασυμμετριών: «Αλανιάρης» είναι ο πονηρός άντρας που γνωρίζει τους «νόμους του δρόμου», ενώ η «αλανιέρα» ταυτίζεται με τη σεξουαλικά ασύδοτη ή πόρνη. Η «κουφάλα» όταν λέγεται για άντρα αναφέρεται στα χαρακτηριστικά της πονηριάς και της ικανότητας εξαπάτησης των άλλων για την επίτευξη ορισμένου στόχου, ενώ για τη γυναίκα δηλώνει την αναξιόπιστη και την πόρνη. Βρισιές οι οποίες αναφέρονται αποκλειστικά στο ένα φύλο είναι επίσης φορείς σεξισμού. Έτσι, ο «κερατάς» αναφέρεται αποκλειστικά στον άντρα που η γυναίκα του τον απάτησε (η μοιχεία της συζύγου είναι περισσότερο προβληματική από τη μοιχεία του συζύγου), ενώ η «πουτάνα» αναφέρεται σε γυναίκες και μόνο μεταφορικά για να υποδηλώσει τον πονηρό και καταφερτζή άντρα.

Μεγάλη πουτάνα ο φίλος σου, μια χαρά τα κατάφερε...

Ο όρος «νυμφομανής» χρησιμοποιείται αποκλειστικά για τις γυναίκες, για τις οποίες η σεξουαλική «ασυδοσία» είναι κοινωνικά περισσότερο κατακριτέα, ενώ ο «ηδονοβλεψίας» είναι συνήθως άντρας. Ασυμμετρικά είναι, εξάλλου, πολλά από τα ζεύγη επωνύμων στην ελληνική με το γυναικείο επώνυμο σε γενική. Ανεξάρτητα από το αν ο φυσικός ομιλητής εκλαμβάνει τη γενική αυτή ως κτητική ή όχι, το γεγονός παραμένει. Ο Αλεξόπουλος είναι μια αυτόνομη οντότητα, ενώ η Αλεξοπούλου ετεροπροσδιορίζεται: είναι η σύζυγος ή κόρη του Αλεξόπουλου.

Σε δομές όπως «δημόσια γυναίκα» το κυριολεκτικό σημαίνόμενο (αντίστοιχο του «δημόσιο πρόσωπο») έχει αντικατασταθεί από μια διαφορετική σημασία (γυναίκα του δρόμου, «πουτάνα»). Πρόκειται για «κατελιημμένες λέξεις» και, στην περίπτωση αυτή, η «κατάληψη» του νοήματος από ένα διαφορετικό σημαίνόμενο αφήνει μικρά περιθώρια στον ομιλητή για διαφοροποιήσεις. Τέτοιου τύπου ασυμμετρίες στη χρήση ζευγών ονομάτων είναι, βεβαίως, έκφραση του κοινωνικού σεξισμού.

Η παγίωση τους, ωστόσο, στη γλώσσα κάνει δυνατή τη μεταβίβαση της κουλτούρας υποτίμησης του γυναικείου φύλου με μη ελέγξιμο συνειδητά τρόπο. Η διαφορά με την περίπτωση των «άντρας», «αντρικός», «αντρίκειος» είναι ότι η χρήση του «άντρας» ως προσδιοριστικού ποιότητας εναπόκειται σε μεγαλύτερο βαθμό στον ομιλητή σε σύγκριση με τη χρήση της έκφρασης «δημόσια γυναίκα», η οποία φέρει ένα συγκεκριμένο σεξιστικό μήνυμα. Με άλλα λόγια, στην πρώτη περίπτωση ο ομιλητής ή ακροατής έχει μεγαλύτερα περιθώρια αναγνώρισης και αποφυγής της σεξιστικής χρήσης, καθώς η λέξη «άντρας» δεν είναι κατελιημμένη, δεν συνδέεται αυτόματα και κυρίως με μια αξιολόγηση ποιότητας. Η κυριολεκτική της σημασία είναι διαφορετική και καθιερωμένη ως τέτοια από τη γλωσσική χρήση. Αντίθετα, για την έκφραση «δημόσια γυναίκα» η γλωσσική χρήση έχει αποδώσει ως άμεσο σημασιολογικό περιεχόμενο την έννοια «πόρνη». Οποιοσδήποτε προσπαθήσει να αντικαταστήσει αυτό το σημασιολογικό περιεχόμενο με την κυριολεκτική σημασία της έκφρασης (αντίστοιχη του «δημόσιο πρόσωπο») βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα συνειρμό ισχυρά εδραιωμένο. Έτσι, ένας δημοσιογράφος θα απέφευγε να γράψει ή να πει: Η κυρία Χ είναι μια δημόσια γυναίκα μεγάλης εμβέλειας.

Αυτό δεν σημαίνει ότι η προσπάθεια που απαιτείται για την αποσύνδεση του «άντρας» από αξιολογικές συνυποδηλώσεις έχει μικρότερη ή μεγαλύτερη σημασία από την προσπάθεια καθιέρωσης στο λόγο του «δημόσια γυναίκα» με την κυριολεκτική του σημασία. Πρόκειται, ωστόσο, για προσπάθεια διαφορετικής τάξης, που έχει να κάνει με το βαθμό εμπλοκής του κοινωνικού με το γλωσσικό σεξισμό. Αντίστοιχα, συγκρίνοντας την περίπτωση του «δεσποινίς», που αναφέρθηκε νωρίτερα, με την περίπτωση της ασυμμετρίας «άντρας-γυναίκα» για την απόδοση αξιολογικών κρίσεων, πρέπει να παρατηρηθεί ότι στην τελευταία περίπτωση έχουμε να κάνουμε με σεξισμό του ομιλητή σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι στην προηγούμενη, όπου πρόκειται για σαφές δείγμα γλωσσικού σεξισμού. Στην περίπτωση του «δεσποινίς», ο ομιλητής βρίσκεται αντιμέτωπος με το αποτέλεσμα της επίδρασης της κοινωνικής προκατάληψης στη γλωσσική παρακαταθήκη. Χρησιμοποιώντας το συγκεκριμένο όρο, ασυνείδητα αναπαράγει ένα ανδροκρατικό μοντέλο κατανόησης του κόσμου, ενώ εξαρτάται πολύ περισσότερο από το συνειδητό έλεγχο του ομιλητή η χρήση ή η αποφυγή χρήσης των παραγώγων του «γυναίκα» για τη δήλωση αρνητικών ιδιοτήτων, δειλίας, έλλειψης ευθύτητας κ.ο.κ. Το ερώτημα είναι, σε κάθε περίπτωση, τι περιθώρια χρήσης και επιλογών αφήνει στον ομιλητή της γλώσσας η υπάρχουσα γλωσσική παρακαταθήκη και σε ποιο βαθμό αυτό που λέγεται είναι διαυγές για το υποκείμενο του λόγου.

Περιπτώσεις κατειλημμένων λέξεων αποτελούν σήμερα τα θηλυκά επαγγελματικά του τύπου «γιατρίνα», «δικηγόρινα», «καφετζού». Τα ονόματα αυτά δεν μπορούν να θεωρηθούν συμμετρικά των αντίστοιχων αναφερόμενων σε άντρες, φορτισμένα καθώς είναι με υποτιμητική σημασία και ειρωνικές συνυποδηλώσεις ή και τροποποιώντας το ίδιο το αντικείμενο απασχόλησης. Έτσι, η δικηγόρινα είναι ταυτισμένη με την πονηριά ενώ η καφετζού δεν έχει καν σχέση με το επάγγελμα του καφετζή: συνήθως πρόκειται για αυτή που «λέει» το φλιτζάνι. Η γραμματέας, αντίστοιχα, εκπροσωπεί ιεραρχικά κατώτερο τίτλο (υπάλληλος ενός άμεσου προϊσταμένου) από αυτόν του γραμματέα, όπως φαίνεται και από δομές του τύπου «γενικός γραμματέας». Ο ομιλητής ή ο ακροατής τείνει να θεωρεί ότι «η γραμματέας του υπουργείου» είναι μια εργαζόμενη στη Γραμματεία, ενώ «ο γραμματέας του υπουργείου» αποτελεί τίτλο υψηλής θέσης; στην ιεραρχία. Η διαμόρφωση κατειλημμένων λέξεων είναι προϊόν μιας ιστορικής εξέλιξης. Όταν, για παράδειγμα, στα αγγλικά δραστικά ονόματα, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να δηλώσουν πρόσωπα και των δύο φύλων, προσαρμόζονται γαλλικά ή λατινικά επιθήματα θηλυκού γένους όπως -ess και -trix για να δηλώσουν το γυναικείο φύλο, ο βασικός τύπος αποκτά ως χαρακτηριστικό την τάση να ταυτίζεται περισσότερο με τη δήλωση του ανδρικού φύλου.

Κατά τη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα, το όνομα «actor» χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει γυναίκες και άντρες ηθοποιούς. Μερικές δεκαετίες αργότερα το όνομα «actress» πλάθεται για να ξεχωρίσει τις γυναίκες από τους άντρες στη θεατρική πράξη. Έτσι, και εφόσον κανένας νέος όρος δεν δημιουργήθηκε για να δηλώσει αποκλειστικά τον άντρα ηθοποιό, ο όρος «actor» επανέκτησε το ειδικά αντρικό σημασιολογικό φορτίο του είχε πριν από την είσοδο της γυναίκας στη σκηνική δράση, ενώ συνέχισε να χρησιμοποιείται και ως ο γενικός — αναφερόμενος και στα δύο φύλα όρος. Έτσι, το αρσενικό ταυτίζεται με την κανονικότητα και το κύρος, ενώ το θηλυκό με την εκτροπή από τον κανόνα (Miller & Swift, 1981). Ο όρος «actress», κάτω από την πίεση της κοινωνικής προκατάληψης, έφτασε να φέρει ένα ορισμένο υποτιμητικό περιεχόμενο, αντίστοιχο με αυτό της «θεατρίνας» στην ελληνική γλώσσα. Σήμερα πολλές γυναίκες στο -εατρο και τον κινηματογράφο επανακτούν για τον εαυτό τους τον όρο «actor». Στην έρευνα των Miller και Swift (1981) διαπιστώνεται ότι νεολογισμοί όπως «chairwoman» ανασύρουν συνειρμούς υποτίμησης, γίνονται αντιληπτοί ως λιγότερο φορτισμένοι με το ζι-ρος της ανάλογης θέσης απ' ό,τι τα αντίστοιχα ονόματα αρσενικού γένους. Αυτό μπορεί να εξηγήσει γιατί γυναίκες που κατακτούν αντίστοιχες θέσεις προτιμούν να αυτοαποκαλούνται chairmen ή πρόεδροι, χρησιμοποιώντας όρους που ήδη περιβάλλονται με κύρος και εξουσία, όρους που έχουν «καταλάβει» τον αντίστοιχο χώρο. Πρόκειται για όρους «νομιμοποιημένους» από αιώνες ανδρικής αποκλειστικότητας, μπροστά στους οποίους οι νεολογισμοί του τύπου chairwoman, προεδρίνα, βουλευτίνα κ.λπ., αναλαμβάνουν να δηλώσουν το «μη κανονικό». Γι' αυτό, όπως θα δούμε στη συνέχεια, διατυπώνεται ή άποψη ότι:

Απ' όλες τις προτάσεις για την αποφυγή τον γλωσσικού σεξισμού, καμία δεν είναι απλούστερη από

τη χρήση κοινών δραστικών ουσιαστικών και για τα δύο φύλα. Κανένα φύλο δεν έχει το μονοπώλιο ενός επαγγέλματος, εξαιρουμένης της περίπτωσης της τροφού και του δωρητή σπέρματος. (Miller & Swift, 1981)

Συμπεράσματα για τη σχέση «γένος-φύλο»

- Το γραμματικό γένος είναι ένας προσδιορισμός της συμφωνίας ανάμεσα στις λέξεις. Η κοινωνική διάκριση των φύλων αναπαράγει την παραπλανητική ιδέα ότι τα γραμματικά γένη αντιστοιχούν στα φύλα. Με τον τρόπο αυτό «εξυψώνει» τον άντρα και «υποβιβάζει» τη γυναίκα, λόγω του ασύμμετρου ρόλου που διαδραματίζει το αρσενικό και το θηλυκό γένος.
- Η γυναίκα είναι στην πραγματικότητα στον ίδιο βαθμό δικαιούχος του αρσενικού γένους όσο και ο άντρας. Η ταύτιση γένους-φύλου είναι μια πολιτισμική ρουτίνα, όχι ένας γλωσσικός νόμος.
- Στη σχέση γλώσσα-πραγματικότητα, γένος-φύλο, διαπιστώνουμε την ύπαρξη δύο στοιχείων εκτεταμένων-μη χαρακτηρισμένων (αρσενικό γένος και γυναικείο φύλο) και δύο στοιχείων περιορισμένων ή χαρακτηρισμένων (θηλυκό γένος και αρσενικό φύλο). Μέσα από τη σύγχυση γένους-φύλου το αρσενικό φύλο ξεπερνάει το χαρακτηριστικό του περιορισμένου, ταυτιζόμενο με το αρσενικό γένος, και το γυναικείο φύλο χάνει την έκταση του, ταυτιζόμενο με το θηλυκό γένος.
- Είναι βαθύτερη —και δυσκολότερο να συνειδητοποιηθεί και να αποδομηθεί— η γλωσσική προκατάληψη για το φύλο που εδράζεται στο επίπεδο της σύνταξης και του κειμένου ή της γλωσσικής χρήσης, και όχι τόσο η λεξική ή του γλωσσικού συστήματος.
- Βασικός τρόπος για την έρευνα του γλωσσικού σεξισμού είναι η εφαρμογή του κανόνα της αντιστροφής.
- Είναι απαραίτητο να διακρίνεται ο γλωσσικός σεξισμός από το σεξισμό του ομιλητή ή του ακροατή.
- Στα ουσιαστικά με δύο τύπους η αντίθεση θηλυκό-αρσενικό δεν αντιστοιχεί στην αντίθεση γυναίκα-άντρας, αλλά στην αντίθεση γυναίκα-πρόσωπο.
- Το γραμματικό γένος δεν έχει σημασιολογική αξία σε λέξεις μονότυπες. Η εξοικείωση στη δημιουργία προτάσεων με τέτοιες λέξεις είναι ευεργετική για την αποσύνδεση γένους-φύλου.
- Στις λέξεις με δύο τύπους ή με μη εκπεφρασμένο γένος με άρθρο, το γραμματικό γένος έχει σημασιολογική αξία. Σε αυτή την περίπτωση, το θηλυκό γένος είναι, από την άποψη του φύλου, χαρακτηρισμένο και αναφέρεται σε γυναίκα.
- Τα ασυμμετρικά αρσενικά μπορούν να χρησιμοποιούνται με τη γενική τους έννοια. Για την αναφορά σε άντρα μπορούμε να χρησιμοποιούμε το ειδικό αρσενικό.
- Υφίστανται τρεις δυνατότητες νεολογισμού για την αναφορά σε γυναίκα:
  - α) ανδρογυνοποίηση: ο πρόεδρος, η πρόεδρος
  - β) κοινοποίηση: ο πρόεδρος, η πρόεδρος
  - γ) θηλυκοποίηση: ο πρόεδρος, η προεδρίνα
- Στα αγγλικά δεν υφίσταται γραμματικό γένος, αλλά προσδιορισμοί του φύλου.
- Χρειάζεται, επομένως, προσοχή στη μεταφορά αναλύσεων και προτάσεων μεταξύ διαφορετικών γλωσσικών συστημάτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Apple, M., (1986). *Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Catala, A.V. & Pascual, E. (1993). *Lenguaje e ideologia sexista*. In: N. Campillo & E. Barbera (Eds), *Reflexion multidisciplinar sobre la discrimination sexual*. Valencia: Nau Llibres.
- Hartland, J. (1994). *Γλώσσα και σκέψη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Lakoff, R. (1975). *Language and woman's place*. *Language in Society*, 1, 45-80
- Mackridge, P. (1987). *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Makri-Tsilipakou, M. (1987). *Language, the sexes and the teacher of English*. *Journal of Applied linguistics*, 3, 66-87.
- Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Sadker & Sadker (1980). *Sexism in teacher education texts*. *Harvard Educational Review*, Vol. 50, No 1, 36-46.
- Spencer, M. & Gilbert, L. (1986). *Sex equity in bilingual education, English as a second language and foreign language instruction*. *Theory into Practice*, 4, 257-266.
- Spender, D. (1988a). *Trucos de desapariciones*. In: Spender & Sarah (Eds), *Learning to lose: Sexism and Education*. London: The women's Press.
- Spender, D. (1988b). *Education o adocrimiento?* In: Spender & Sarah (Eds), *Learning to lose: Sexism and Education*. London: The women's Press.
- Spender, D. (1988c). *Hablar en clase*. In: Spender & Sarah (Eds), *Learning to lose: Sexism and Education*. London: The women's Press.
- Spender, D. (1988d). *Instituciones educativas — donde la cooperation se lellama trampa*. In: Spender & Sarah (Eds), *Learning to lose: Sexism and Education*. London: The women's Press.
- Timm, L. (1976). *Robin Lakoff, Language and woman's place (Review)*. *Lingua*, 39, 244-252.
- Τριανταφυλίδης, Μ. (1953). *Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών*. *Άπαντα*, τόμος 2 (σελ. 326-334). Θεσσαλονίκη.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ασκούνη, Ν. (1997). «Μια μακρά πορεία στο χρόνο...»: οι Έλληνες και οι άλλοι στα βιβλία της γλώσσας. Στο: Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), «Τι είν'η πατρίδα μας;» — Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση (σελ. 442-489). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Άχλης, Ν. (1996). *Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου (Διδακτορική Διατριβή)*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Γκόβαρης, Χρ. (2001). *Εισαγωγή στη Αιαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
- Γκότοβος, Αθ. (2001). *Οικουμενικότητα, Ετερότητα και Ταυτότητα — Η επαναδιαπραγμάτευση τον νοήματος της Παιδείας*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

- Δαμανάκης, Μ. (1999α). Θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης των ελληνοπαίδων εξωτερικού. Στο: Μ. Δαμανάκης (Επιμ.), Παιδεία Ομογενών, Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις (σελ. 19-56). Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης,
- Κόκκος, Α. (1998). Αρχές Μάθησης Ενηλίκων. Στο: Α. Κόκκος & Α. Λιοναράκης, Ανοιχτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση (Τόμος Β). Σχέσεις Διδασκόντων-Διδασκομένων (σελ. 19-51). Πάτρα: Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο.
- Τσιάκαλος, Γ. (2000). Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1998). Ανοίγω το παράθυρο 1. Βιβλίο Δασκάλου. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. (1984). Μερικές στιγματισμένες φόρμες της ελληνική. Στο:
- Μελέτες για την ελληνική γλώσσα (σελ. 261-277). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Ξωχέλλης, Π., Καψάλης, Α., Ισμυρλιάδου, Α., Λουκίδου, Δ., Μπονίδης, Κ. & Χατζησαββίδης, Σ. (2000α). Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας των βαλκανικών χωρών. Στο: Α. Καψάλης, Κ. Μπονίδης & Α. Σιπητανού (Επιμ.), Η Εικόνα του «Άλλου» / Γείτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών Χωρών (σελ. 43-65). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Ξωχέλλης, Π., Καψάλης, Α., Ανδρέου, Α., Ισμυρλιάδου, Α., Λουκίδου, Δ., Μπονίδης Κ. & Χατζησαββίδης, Σ. (2000β). Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά βιβλία ιστορίας των βαλκανικών χωρών. Στο: Α. Καψάλης, Κ. Μπονίδης & Α. Σιπητανού (Επιμ.), Η Εικόνα του «Άλλου» / Γείτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών Χωρών (σελ. 67-99). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (1999). Προβλήματα κοινωνικής και σχολικής ένταξης παιδιών παλιννοστούντων ομογενών. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2001). Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (2001). ΦΕΚ 1366, τ. Β' 18-10-2001.
- Παπαρίζος, Α. (2000). Η ταυτότητα των Ελλήνων, τρόποι αυτοπροσδιορισμού και η επίδραση της Ελληνικής Ορθοδοξίας. Στο: Χρ. Κωνσταντοπούλου, Λ. Μαράτου-Αλιμπράντη, Δ. Γερμανός & Θ. Οικονόμου (Επιμ.), «Εμείς» και οι «Άλλοι» -Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα (σελ. 135-151). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Πασχάλης, Α. (1998). Τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας. Αθήνα: Gutenberg.
- Παυλίδου, Θ. (1984). Παρατηρήσεις στα θηλυκά επαγγελματικά. Στο: Μελέτες για την ελληνική γλώσσα (σελ. 201-217). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Τριανταφυλίδης, Μ. (1953). Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών. Άπαντα, τόμος 2 (σελ. 326-334). Θεσσαλονίκη.
- Φραγκουδάκη, Α. (1987). Γλώσσα και ιδεολογία. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Φραγκουδάκη, Α. (1997). Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους. Στο: Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), «Τι είν'η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση (σελ. 143-198). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Φραγκουδάκη, Α. (2003). Γλώσσα του σπιτιού και γλώσσα του σχολείου. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών (Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων).
- Φρειδερίκου, Α. (1995). «Η Τζένη πίσω από το τζάμι» — Αναπαραστάσεις των φύλων στα εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας του Δημοτικού Σχολείου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χαοαλαμπάκης, Χ. (1990). Γλώσσα και φύλο. Αθήνα: Ιδίου.